

A tudomány: köztudomány

Megjegyzések Burawoy közszociológiai programja kapcsán

A szerzőhöz hasonlóan költői túlzásokat használva nagyléptékű, ám igencsak abszurd következtetésekre juthatunk Michael Burawoy közszociológiai programját olvasva (Burawoy 2006). Tömören: Burawoy azonosít két problémát, és talál egy olyan megoldást, amely mindkét problémára releváns választ jelenthet. Az egyik probléma mindenkit érint, s Burawoy olyan címszavaival foglalható össze, mint az „állami despotizmus”, a „piaci zsarnokság” vagy éppen a „terrorista szélvész”. A másik probléma a szociológia válsága, amelynek magja – diagnózisa szerint –, hogy a szociológia, miközben a saját szaktudományos problémáiba merül, elveszti, illetve elvesztette társadalmi relevanciáját. Megoldási javaslata kissé homályos, ám azért érthető: el kell fogadnunk, hogy a diszciplína egy többszörösen tagolt mező, de hatalmi térben erősíteni kell a szociológia – a professzionális, a kritikai, illetve a közpolitikai szociológiától elkülönített – közszociológiai ágát. Ha a szociológusok a civil társadalom talaján állva, szociológiai tudásukat felhasználva bátrabban és gyakrabban vesznek részt a nyilvános vitákban, az megóvhatja a diszciplínát a teljes irrelevanciába süllyedéstől, és megoldást jelenthet a világ problémáira is.

Ez a feladat abszurdnak, kivihetetlennek és igazolhatatlannak tűnik, ahogy ezt a vita több hozzászólója is megállapította (lásd pl. Fleck 2006; Némedi 2006; Tittle 2006). Létezik azonban Burawoy programjának egy olyan jóindulatú olvasata, amelyet, azt gondolom, ideológiai ellenlábasai (Bognár 2007) is elfogadhatónak, sőt támogathatónak tarthatnak. Eszerint – egyszerűen fogalmazva – a szociológusoknak sokkal élénkebben és érzékenyebben kellene foglalkozniuk az aktuális társadalmi problémákkal, és határozottabban kellene törekedniük arra, hogy eredményeiket a szélesebb nyilvánosság is megismerhesse.

Burawoy problémáit relevánsnak tartom, s programjának e második, kevésbé erős értelmezésével alapvetően egyetértek. Azt gondolom azonban, hogy az általa kínált fogalmi keret erősen túlterhelt, illetve pontatlan, aminek következtében kérdéseit több esetben rosszul fogalmazta meg, ami helytelen (olykor durva) megállapításokhoz vezetett. A kiinduló probléma rögtön a közszociológia fogalmának használata kapcsán felmerül. Ez ugyanis Burawoy-nál egyrészt leíró kategória, ami a szociológiai munkamegosztás sajtoságainak a megvilágítá-

sára szolgál, másrészt azonban (ha csupán közvetetten is) erős normatív tartalmak kapcsolódnak hozzá. Megítélésem szerint a fogalom e kettős használata adhat alkalmat az előbb leírt képtelen következtetések megfogalmazására, ezért először megvizsgálom, mit is jelent Burawoynál a közszociológia fogalma, majd elsősorban a fogalom normatív implikációival foglalkozom. Ehhez egy alternatív tudománymodellt hívok segítségül, amely alapján, megítélésem szerint, Burawoy problémái is világosabban újrafogalmazhatók.

I.

A közszociológia mindenekelőtt *leíró* kategória Burawoynál, amely meghatározott szociológusi tevékenységek, illetve szociológiai munkák megjelölésére szolgál.

Burawoy ábrázolása szerint a közszociológiai tevékenységre jellemző, hogy „párbeszédet teremt a szociológia és a nyilvánosság különböző terepei között – nyilvánosságon a párbeszédben érintett embereket értve” (Burawoy 2006: 39), a legfontosabb közszociológiai munkák közül pedig, mások mellett, David Riesman *A magányos tömegét* említi. A közszociológusok tradicionális szerepei közé tartozik, ha „országos napilapok véleményrovataiban közérdekű problémákról írnak” (uo.), de közszociológiai tevékenység maga az oktatás is, amennyiben „diákjaink jelentik első, foglyul ejtett közönségünket” (uo.). A közszociológia egy sajátos megjelenési módját, az organikus közszociológiát külön kiemeli Burawoy. Ennek jellemzője, hogy „a szociológus egy látható, sűrű, aktív, helyi, és gyakran ellenálló közönséggel áll kapcsolatban. (...) Az organikus közszociológiát művelő szociológus és valamely közösség között párbeszéd folyik, kölcsönös tanulási folyamat zajlik (uo.). Burawoy példái sokrétűek, a közszociológus kapcsolatba kerülhet munkásmozgalmakkal, jogvédő csoportokkal, de különböző helyi közösségekkel is. Sőt a közszociológus nem csak „meglévő” csoportok számára nyújthat szolgálatokat, de maga is közösségeket teremthet, rámutatva közös érdekeikre, értékeikre.

A közszociológia tehát roppant sokféle formát ölthet, a példák mellett azonban Burawoy szisztematikusan meghatározást is kínál. A közszociológia eszerint „a szociológiai munkamegosztás tágabb kontextusába illeszkedik (i. m. 42.), amely a szociológiai diszciplína differenciálódása során jön létre (önálló alrendszerként¹), elkülönülve a közpolitikai szociológiától, a professzionális szociológiától, illetve a kritikai szociológiától. A négyféle szociológia Burawoy elképzelései szerint két dimenzió mentén különíthető el egymástól: egyrészt a különböző szociológiatípusok által létrehozott tudás jellege alapján (instrumentális vagy reflexív), illetve a megszólított közönség dimenziója mentén (tudományos közönség vagy tudományon kívüli közönség). A két dimenzió egy kétszer kettes mátrixot feszít ki, mely sematikusán ábrázolja az egyes szociológiai típusok közötti különbségeket (lásd ehhez elsősorban: i.m. 42–47).

A korábbiakban Burawoy szavaival jellemzett közszociológusi tevékenységek, illetve közszociológiai munkák e rendszertanban a tudományos közönségen kívüli közönséghez szóló, reflexív tudással jellemzett rubrikába kerülnek. A közpolitikai szociológia, amelynek jellem-

¹ Burawoy nem használja az alrendszer kifejezést, de maga is felhívja rá a figyelmet, hogy a szociológiai munkamegosztásról alkotott elképzelése „megdőbentő hasonlóságot mutat” Parsons AGIL sémájának négyfunkciós rendszerével. Lásd ehhez a 7. lábjegyzetét (Burawoy 2006: 44).

zöje, hogy valamilyen kormányzati vagy egyéb megrendelő kezdeményezésére működik, szintén kilép az akadémiai szférából, viszont a közszociológiával ellentétben instrumentális tudás jellemző rá. A professzionális szociológiát Burawoy Kuhnnek a normál tudományról, illetve Lakatosnak a kutatási programok dinamikájáról készített leírása alapján ábrázolja, sémájában pedig a közszociológiától „legtávolabbi” helyet foglalja el: olyan instrumentális tudás, amely a tudományos közösséghez szól. A szociológia negyedik, Burawoy által megkülönböztetett típusa a kritikai szociológia, amely a séma útmutatásai szerint olyan reflexív tudást hoz létre, mely elsősorban tudományos közösséghez szól. Burawoy továbbá e szociológiai típus jellemzésekor arra hívja fel a figyelmet, hogy a kritikai szociológia az, amely emlékezteti a professzionális szociológiát előfeltevéseire, kiinduló célkitűzéseire, s amelynek tevékenysége hozzájárul a működő kutatási programok felülvizsgálatához, illetve újak elindításához.

Habár Burawoy a négyfajta szociológia jellemzése után úgy fogalmaz, hogy „valójában persze a szociológia bármely darabja keresztülmetszheti ezeket az ideáltípusokat, vagy az idő során mozoghat közöttük” (i. m. 44) (s ezzel jócskán gyengíti állításai erősségét), kérdéses, hogy ez a séma mennyire képes rendszerbe foglalni a szociológiai munkamegosztásból fakadó szociológusi tevékenységeket, vagyis hogy mennyire tudja ellátni leíró funkcióját.

Nem véletlen, hogy a Burawoy programját kommentálók bírálatainak elsődleges célpontját e séma jelentette. Valóban jogos kérdésként vehető fel például, hogy mi alapján tekinthető instrumentálisnak az a tudás, amelyet a tudományukat hivatásszerűen űző szociológusok kollégáik – sőt olykor saját korábbi – eredményeit felülbírálvá létrehozhatnak (vö. Lengyel 2006: 107). Ugyanígy problematikus a kritikai szociológia helyének a meghatározása is: a kritikai szociológia valóban csupán a tudományos közönséghez (kíván) szól(ni)? Valószínűleg nem, s ha nem fogadjuk el Burawoy erre vonatkozó álláspontját, akkor a közszociológia, illetve a kritikai szociológia elkülönítése is problematikusává válik (Tardos 2007: 175; Lengyel 2006: 107–108). Szintén homályos a közpolitikai szociológia, illetve (különösen az organikus) közszociológia között húzódó határvonal. E kettő esetében közös, hogy átlépik az akadémiai szféra határait, a különbség pedig elvileg az általuk létrehozott tudás jellegéből fakad. Elfogadható, hogy instrumentálisnak tekintsük azt a tudást, amely egy magánfelhasználó piaci stratégiájának megalapozása célját szolgálja, nem világos azonban, hogy miért nem tekinti Burawoy hasonló módon instrumentálisnak az organikus közszociológus munkáját, amely valamely helyi közösség érdekeinek védelmében született (lásd ehhez Tittle [2006: 70–71] példáját).

Az említett problémák kiragadott példák, a sémával szemben azonban átfogó kritikát fogalmazott meg Hadas Miklós, aprólékosan vizsgálva Burawoy gondolatmentét. Összegzése szerint „Burawoy következtelenül, nézőpontját válogatva, ellentmondásokba keveredve, bizonytalan fogalomhasználattal, a legtöbb esetben definíciók és megvilágosító példák nélkül próbálja meg megragadni tárgyát” (Hadas 2006: 235). Sőt Hadas egy alternatív leíró modellt is kínál a szociológiai munkamegosztás elemzésére a tudományosság, a nyilvánosság, illetve a cselekvésirányultság jellege dimenzióinak bevezetésével, amely valóban világosabb és differenciáltabb fogalmi keretként szolgálhat a „közszociológus és publikuma közötti viszony megragadására” (i. m. 236, a modell leírásához lásd: 235–240). Mindez azonban, azt gondolom, Burawoy problémáinak a leegyszerűsítése.

A közszociológia fogalma ugyanis Burawoy-nál nem csupán leíró kategória, ahogy ezt a burawoyi terminológiában már a 'public' kifejezés is jelzi. Nála nem csupán az a kérdés, hogy a szociológus milyen tudást hoz létre, milyen tevékenységet végez, és hogy milyen szerepet tölt be a nyilvánosságban. Ugyanígy fontos kérdés az is, miként zabolázható meg a „piaci

zsarnokság”, az „állami despotizmus”, és hogy mi lesz a „terrorista szélvésszel”. A két kérdés ráadásul összekapcsolódik Burawoy gondolatmenetében, aminek következtében a közszociológia fogalmához erős *normatív* tartalmak társulnak.

A közszociológusoknak feladataik vannak² (ahogy egyébként másoknak is). Ezeknek a feladatoknak a megfelelőbb, hatékonyabb, alaposabb stb. elvégzésére azonban Burawoy szerint különös szükség mutatkozik. Még hozzá két okból: szüksége van rá egyrészt magának a szociológiának, másrészt a világnak is. Az eddig elmondottak jól jellemzik a feladat természetét, Burawoy következő megfogalmazása azonban világosabban kiemeli e feladatok kettős jellegét:

A közszociológia feladata, hogy a láthatatlant láthatóvá, a magánjellegűt közérdekűvé tegye, s hogy ezeket az organikus kapcsolatokat a szociológiai élet részeként fogadtassa el (Burawoy 2006: 40).

A közszociológus e felfogás szerint egyfajta hídszerepet tölt be, illetve kell, hogy betöltsön. Egyrészt a szociológusi szaktudást felhasználva felhívja a figyelmet az égető társadalmi problémákra, és adott esetben megoldásokat is kínál, másrészt azonban felfrissíti a megcsontosodott, paradigmavezérelt tudományos gépezetet új kérdéseket vetve fel, új problémákra irányítva a figyelmet. A közszociológus érzékenysége megtermékenyíti elefántcsonttoronyba zárkózott kollégái fantáziáját, illetve a diszciplínában felhalmozott tudást alkalmazza az aktuálisan felmerülő problémákra. Nézzük azonban, milyen érvekkel igyekszik Burawoy alátámasztani állításait, várakozásait. E kettős argumentációban elsősorban az érvek második csokra az, ami kiemeli a közszociológia közérdekű karakterét.

A tudomány megújulására vonatkozó elképzelései igazolására mindenekelőtt történeti érveket hoz fel Burawoy (i. m. 55–57). Egyrészt leszögezi, hogy az általa megkülönböztetett négy szociológiai típus kölcsönösen egymásra utalt, illetve kiegészíti egymást, másrészt pedig az amerikai szociológia történetét vizsgálja abból a nézőpontból, hogy az egyes korszakokban mely típusok hatottak különösen megtermékenyítően, mely típusoknak sikerült előremozdítaniuk a diszciplína fejlődését. Ebben a történetben – amely a korai közszociológusok tevékenységétől a professzionális szociológia domináns pozícióba jutásáig terjed – mindegyik szociológiai negyednek megvan a maga nagy korszaka. Minden kritikája ellenére a professzionális szociológusok „történelmi szerepéről” is elismerően nyilatkozik, mindazonáltal úgy látja, hogy a jelenlegi válságból való kilábaláshoz a diszciplínának „új lendületre” van szüksége, amely a korai közszociológusokhoz képest sokkal előnyösebb pozícióból érkező közszociológia felől érkezik:

Ha az eredeti 19. századi közszociológia kétségkívül provinciális volt is, mindazonáltal megreemtette a 20. század ambiciózus professzionális szociológiájának alapjait, amelyik azután saját maga meghaladását alapozta meg – a 21. század globális dimenziókat befogadó közszociológiáját (i. m. 56).

Nem tudom megítélni, mennyire megalapozottak Burawoynak ezek az optimista tudománytörténeti várakozásai. Sheiring Gábor (2006) azonban bizonyos tekintetben még Burawoynál is derűlátóbb, amennyiben a programban szorgalmazott változásokat, új kezdeményezéseket részben már jelenvalónak látja. Nem akarok állást foglalni abban a kérdésben sem, hogy Burawoy gyógymódja vajon mennyiben vezethet a kívánt eredményre. Ahogy Dessewffy Tibor (2007) felhívta rá a figyelmet, Peter Berger diagnózisa például épp ellentétes Burawoy hely-

2 E feladatok mibenlétéről, illetve veszélyeiről lásd különösen Etzioni (2006) írását.

zetértékelésével. Berger (1992) korántsem a professzionális szociológia dominanciájában látta a szociológia válságának az okát, hanem többek között a diszciplína átpolitizáltságában, amit Burawoy kezdeményezése csak tovább erősíthet.

Az érvek második csokra – Calhoun (2006) szavait használva – egyfajta „álláspont-episztemológiaként” értékelhető: a (köz)szociológiai tudást Burawoy meghatározott társadalmi bázishoz rendeli. Ennek során gondolatmenete erősen magán viseli a marxi hagyomány vonásait (lásd: Némedi 2006: 98–99), akkor is, ha számára elsősorban a habermasi alapokon újrafogalmazott civiltársadalom-elméletek (Cohen és Arato 1992) jelentik a kiindulópontot.

Az elmúlt évtizedek civiltársadalom-elméletei a civil társadalmat, mintegy a munkásosztály helyetteseként, egyfajta kvázi-makroszjektum pozíciójába helyezték.³ Egyrészt a civil társadalom az, amely kénytelen elszenvedni az állam és a gazdaság gyarmatosító hatásait, másrészt a civil társadalmat képviselő társadalmi mozgalmak és egyéb szerveződések lehetnek képesek az állam és a gazdaság demokratizálására. Burawoy e makroszjektum törekvéseivel azonosítja a szociológiát, amikor deklarálja, hogy a szociológia a „civil társadalom álláspontjáról” elemzi a társadalmi valóságot, szemben a közgazdaságtannal, amely „a piacok lététől függ, és az érdeke a piacok növekedése”, illetve a politikatudománnyal, amely „az államtól függ, és a politikai stabilitás az érdeke”, s kijelenti:

...a szociológia kapcsolata a civil társadalommal – vagyis a közszociológia – az emberiség érdekeit képviseli: az állami despotizmus és a piaci zsarnokság kordában tartásának érdekeit (Burawoy 2006: 62).

A közszociológia tehát a szociológiának a civil társadalommal való kapcsolatából meríti normatív erejét. A közszociológusok törekvéseinek helyességét, ha elfogadjuk ezt a kapcsolatot így – leegyszerűsítve –, annyiban lehet helyesnek tekinteni, amennyiben egyrészt helyesek a civil társadalmi törekvések, illetve másrészt, amennyiben a közszociológusok valóban képesek tudományos ismereteiket a civil társadalom szolgálatába állítani. E feltételezés mindkét eleme vitatható,⁴ ahogy erősen megkérdőjelezhető annak a képnek a helytállósága is, amit a különböző társadalomtudományi diszciplínák egymáshoz való viszonyáról, illetve „érdekeiről” festett Burawoy.

A tudományhoz effajta normatív elveket kapcsolni mindazonáltal korántsem képtelenség, komoly hagyományai vannak.⁵ Ráadásul azt gondolom, hogy ezek között fellelhetők olyanok is, amelyek segítségével világosabban kiemelhető a közszociológia „közérdekű” mivolta, illetve Burawoy szándékai is konzisztensebb módon újrafogalmazhatók. A több lehetséges kiindulópont közül vegyük szemügyre röviden ezzel kapcsolatban Saint-Simon kísérletét.

II.

Burawoy programjában a szociológia a világhoz való sajátos kapcsolata révén és a társtudományok ellenében nyeri el a hozzá rendelt tiszteletre méltó pozíciót. Egy másik gondolatmenet szerint – többek közt Saint-Simon (1963) gondolatmenete szerint – azonban a többi

3 Lásd ehhez: Huszár 2008.

4 A vitában lásd ezzel kapcsolatban elsősorban Craig Calhoun (2006) és Némedi Dénes (2006) érvelését.

5 Vö. ezzel kapcsolatban King és Szelényi (2004) áttekintését az értelmiség különböző hatalmi törekvéseiről, illetve az ezt alátámasztó érvekről.

tudománnyal együtt éppen tudományos mivolta alapján igazolható a szociológia pozitív társadalmi szerepe.⁶

Elképzelésének alapvető kiindulópontja – amit vélhetően Burawoy is elfogad – a tudomány társadalmi hasznossága, diszciplínáktól függetlenül. Az a gondolat, hogy a tudomány új felfedezései, innovációi, vagy éppen a múltra, illetve a jelenre vonatkozó megbízható ismeretei alapján biztonságosabbá, kényelmesebbé, vagy akár félelmektől mentesebbé tehető az emberi élet. Saint-Simon megfogalmazása szerint „a tudomány éppen azért hasznos, mert lehetőséget nyújt az előrelátásra” (i. m. 62). A tudomány, mivel magyarázatokat kínál a különböző jelenségekre, lehetővé teszi, hogy előrelátóbban, körültekintőbben, megalapozottabban hozzuk meg egyéni vagy kollektív döntéseinket.

Ha elfogadjuk ezt a tudomány alapvető társadalmi hasznosságáról szóló kiindulópontot, akkor azokat az elveket kell tisztázni, amelyek alapján meghatározható – ha szabad így fogalmazni – a tudomány termelésének és elosztásának a legmegfelelőbb rendszere: amelyik egyrészt a leginkább elősegíti a tudományok fejlődését, s amelyik másrészt lehetővé teszi, hogy a tudomány eredményei a legszélesebb körben hasznosuljanak. Saint-Simon utópikus tervzetéből kiolvashatóak ezek az elvek.

Saint-Simon arra szólítja fel kortársait, hogy rendezzenek gyűjtést, és hozzanak létre egy alapot a tudomány támogatására. A gyűjtésben részt vevők megnevezhetnek három-három tudóst a különböző szakterületekről, akik közül a legtöbb szavazatot kapókat egy évig támogatja az alap. A következő évben megismétlődik a procedúra, amelynek következtében új emberek kerülhetnek a támogatottak körébe, de a már korábban elismerésben részesítettek is – ha újra elegendő szavazatot kapnak – folytathatják tudományos tevékenységüket. Az ily módon támogatottakra azonban bizonyos kötelezettségek hárulnak:

Azoktól, akiket megneveztek majd, követeljük meg, hogy ne fogadjanak el se állást, se kiténtést, se pénzt egyetlen hozzátok tartozó egyéntől vagy csoporttól sem, s adjatok mindegyiküknek teljes szabadságot abban a vonatkozásban, hogy erőiket saját elhatározásuk szerint használják fel (Saint-Simon 1963: 48).

Saint-Simon e rövid megjegyzéséből kiolvashatók a tudományos tudás termelésére vonatkozó legfontosabb elvek, illetve ezeknek az elveknek a sorozata kiegészíthető az elosztásra vonatkozó követelményekkel.

Ezek egyike a tudós *autonómiája* a tudományos vizsgálódásra érdemes problémák kijelölésében. Ez az elv azt mondja ki, hogy nincs olyan felsőbbtség, amely a tudósoknak megmondaná, mit érdemes vizsgálni; teljes szabadságuk van abban, hogy megválasszák kutatási területüket, sőt a vizsgálódás során alkalmazott módszereket is. Mindez nem felétlenül azt jelenti, hogy a tudósok lennének a legkompetensebb személyek annak megállapítására, mi is történik a világban, illetve hogy milyenfajta tudásra van szükség (bár kétségtelen, hogy Saint-Simonnál jelen van ez a mozzanat is), inkább arra utal, hogy a tudománynak megvan a maga sajátos dinamikája, és ezt nem szabad kívülről megzavarni. Létezhetnek olyan kutatók, amelyek közvetlen társadalmi hasznossága nem látható be a vizsgálódás időpontjában, hosszú távon azonban a haladás zálogai lehetnek. Ha azonban a tudományos problémák meghatározásának feladata rövid távú részérdekeknek rendelődik alá, a tudomány e hosszú távú fejlődési potenciálja sérül.

6 A vitában többek között Braithwaite (2006) emelte ki ezt a mozzanatot.

A második elv a tudósok *függetlenségének* követelménye. A függetlenség itt mindenekelőtt azt jelenti, hogy a kutatási eredmények értékelése ne legyen pártos a szó lehető legtágabb értelmében. A tudós egyetlen igazodási pontja munkája során az igazság, nem alkalmazkodhat más tudományon kívüli mércékhez. Ha így tenne, az megzavarná a tudományos tudás felhalmozódásának kumulatív folyamatát. Láthatóan talán ez Saint-Simon tervezetének legérzékenyebb pontja. A tudós nem szegődhet semmilyen különös érdek szolgálatára, beleértve a sajátját is. A Saint-Simon által javasolt intézményrendszerben, elvileg, a tudós privát érdeke egybeesik a tudomány érdekével, s addig látja el szolgálatát, amíg az érdekazonosság fennáll. Amennyiben ez valakinél megbomlik, az évente megismételt választás következtében mást választanak a helyére.

Az első két elv a tudományos tudás termelésére vonatkozott, a harmadik viszont ennek elosztását érinti. Ez az elv a *publicitás* elve. Saint-Simon ezt nem hangsúlyozza külön, talán azért nem, mert magától értetődőnek tekinti. Ez azt mondja ki, hogy a tudomány nem a tudósok magánügye, a tudományos eredmények nyilvánosak. A tudományos munkáknak nincs kitüntetett címzettje, sem a tudósok közösséget, sem valamilyen felvilágosult hatalmat nem lehet kitüntetett felhasználónak tekinteni. A tudomány elvileg mindenkinek szól és mindenkié, aki fel tudja, illetve fel kívánja használni eredményeit.

Az ilyen körülmények között létrejövő tudományra, a Burawoy által leírtakkal szemben, azt gondolom, okkal mondható: köztudomány. A szó szoros értelmében. Ha pedig éppenséggel szociológiáról van szó, akkor: közszociológia. A közösség megbíz bizonyos embereket, hogy hozzanak létre valamilyen meghatározott közjóságot. Azért bízta meg, mivel meg van győződve ennek a közjóságnak a közérdekű természetéről. E közjóság létrehozásához biztosítja a nélkülözhetetlen feltételeket, s elvileg mindenki részesül ennek a közjóságnak az eredményeiből.

Ez a modell nem olyan differenciált, mint Burawoy sémája, mindazonáltal azt gondolom, hogy megvannak a maga erényei. Nemcsak hogy jelentésteli normatív tartalommal tölti meg a közszociológia fogalmát, de – ha nem is kielégítő – mégis meglepően jó tájékozódási pontokat kínál a mai tudomány empirikus világában való tájékozódáshoz is.⁷ Főleg így van ez, ha meggondoljuk, hogy a tudományos intézményrendszer történetileg változó formáiban ezek az elvek általában jelen vannak, vagy legalábbis rendszerint törekszenek rá, hogy jelen legyenek.

A legfontosabb – ám korántsem kivételes – példa a nemzeti közösségek által működtetett tudomány példája.⁸ Különböző módon és különböző mértékben minden nemzet elismeri a tudomány fontosságát. Manapság rendszerint a tudástársadalom, az innováció címszavai jegyében, illetve a versenyképesség növelésében játszott szerepe révén. A tudomány fejlődésének elősegítése érdekében minden nemzet működtet valamilyen intézményrendszert, amit rendszerint túlnyomórészt az állampolgároktól különböző jogcímenek beszedett adók-

7 A szociológiai munkamegosztás közszociológiát felértékelő burawoyi elmélete nem csupán azokkal szemben fogalmazódott meg, akik nem ismerik el a közszociológiát, hanem például C. Wright Mills-szel, illetve általánosságban azokkal szemben, akik „minden szociológiát közszociológiává tettek volna” (Burawoy 2006: 42). Burawoy programja ennyiben – ha Millesnek valóban voltak ilyen szándékai – haladónak tekinthető, ahogy maga is értékeli. Úgy vélem azonban, hogy nem sikerült „meghaladnia” a Millsnél jóval korábban alkotó Saint-Simont a tudományhoz kapcsolt normatív elvek tekintetében.

8 Talán nem véletlen, hogy az átfogó tudománytörténeti munkák rendezőelve nagyon sok esetben a nemzet. Lásd ezzel kapcsolatban a szociológia területéről Balogh István és Karácsony András (2000) és Némedi Dénes (2005) munkáját, illetve Némedi (2000) ehhez kapcsolódó recenzióját.

ból tart fenn. Ilyen intézménynek tekinthető például a Magyar Tudományos Akadémia (akkor is ha Saint-Simon úgy véli, hogy az akadémiák nem képesek az általa lefektetett elveket megfelelően intézményesíteni) vagy ilyennek tekinthetők az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok. Az ezekben az intézményekben dolgozó munkatársak a legtöbb esetben közalkalmazottak, akik hivatásszerűen tudományt művelnek: oktatnak, illetve kutatnak. Eredményeiket pedig különböző fórumokon, általában – szintén közpénzen fenntartott – tudományos folyóiratokban teszik közzé, amelyek elvileg – technikai és pénzügyi tényezőket leszámítva – korlátlanul hozzáférhetőek (ilyen például a *Replika*). A nemzeti tudományos intézményeket pedig kiegészítik a különböző módon működő, ám alapvető elveiket tekintve hasonló módon szerveződő nemzetek feletti, illetve nemzetek alatti intézmények. Amikor ezek az intézmények, illetve az ezeket az intézményeket benépesítő tudósok nem működnek megfelelően, akkor rendszerint nem a közszociológia burawoyi fogalmából származtatható elveket kéri számon, sokkal inkább olyasfélét, amiket Saint-Simon fejtett ki.

III.

A tudomány azonban nem csak köztudomány (ennyiben félrevezető a dolgozat címe), és nem is feltétlenül kell annak lennie, ahogy azt a tudományos intézményrendszerben az elmúlt időszakban történt változások, többek között az alkalmazott tudományok iránti megnövekvő érdeklődés is mutatja.⁹ A Saint-Simon-féle modell segítségével azonban, azt gondolom, világosabban megmondható, hogy mi nem az.

Mindenekelőtt azt kell leszögezni, hogy ezeknek az elveknek az alapján nem lehet különbséget tenni tudomány és tudomány között. Mindegyik működhet köztudományként, és lehet nem köztudomány is, erről leginkább a konkrét tudományos tevékenységek alapján lehet tájékozódni. Egyszerűen a saint-simoni elvekből kiindulva nem értelmes semmilyen olyan kijelentés, hogy az egyik tudomány az állam álláspontjáról, a másik meg a piac vagy a civil társadalom álláspontjáról vizsgálja a világ jelenségeit. Különösen értelmetlen, ha éppenséggel különböző diszciplínákat képviselő szaktudósok valamilyen kutatócsoport tagjaként közösen vizsgálnak egy meghatározott problémát. A különböző tudományok, amennyiben köztudományként működnek, nem sajátos álláspontokat képviselnek, hanem mindegyik „az emberiség érdekét” a maga sajátos módján.

Ha azonban a Burawoy által azonosított szociológiai negyedekre tekintünk, akkor ezek közül egyértelműen a közpolitikai szociológia áll a legtávolabb a köztudomány iménti modelljétől, és meglepő módon másodikként a közszociológia organikus ágát kell még feltétlenül említeni ebben a csokorban. E két típus esetében az iménti elvekben vázolt követelmények közül legalább egy nem teljesül, de a másik kettő elv is könnyen sérülhet. Mindegyik feltétel ugyanis egy konkrét megrendelőt – valamilyen kormányzati intézményt, piaci szereplőt vagy civil szervezetet stb. –, illetve ezzel együtt egy konkrét megrendelést. A tudományos vizsgálatra szánt probléma így nem a tudós autonóm döntéséből fakad, hanem valamilyen nem tudományos szereplő szükségletéből. A tudós feladata e kontextusban nem feltétlenül az igazság kiderítése, hanem a megrendelő szükségleteinek a kielégítése, ami igen gyakran

⁹ Némedi egyik legfontosabb kritikai megjegyzése, hogy Burawoy programja vak ezekre a változásokra. Lásd rövid összefoglalóját: Némedi 2006: 100–103.

elválhat egymástól (főleg, ha a megrendelő nem elég felvilágosult, illetve, ha jól megfontolt érdeke kapcsolódik hozzá). Példaként említhető erre egy olyan eset, amikor a megrendelő valamilyen peres eljárásban kívánja felhasználni a tudós szakértői véleményét (lásd pl. Tittle [2006: 71] már idézett példáját); ilyenkor előfordulhat, hogy a megrendelő nem csak a vizsgálendő problémát határozza meg, de nyilvánvalóvá teszi az eredményre vonatkozó várakozásait is. E típusoknál elég gyakran sérülhet a publicitás elve is. Korántsem biztos az ugyanis, hogy – mint az előző példában – a megrendelő nyilvánosan kívánja felhasználni az általa megrendelt kutatás eredményeit. Különösen igaz ez azokban az esetekben, amikor valamilyen vállalat tudományos vizsgálatokra építve igyekszik megalapozni piaci stratégiáit, s így próbál versenyelőnyökre szert tenni. Ilyenkor a vállalat nem abban érdekelt, hogy mindenki megismerje a szóban forgó vizsgálat eredményeit, hanem éppen annak eltitkolásában.

A további szociológiai típusok esetében Burawoy meghatározása nem tartalmaz olyan elemet, ami eleve kizárná azt, hogy köztudománynak tartsuk őket. A professzionális szociológia, a közpolitikai szociológia, illetve a közszociológia (leszámítva ebből az organikus közszociológiát) címkékel jelölt szociológusi tevékenységek, illetve munkák elvileg összhangban vannak vagy összhangban lehetnek a saint-simoni elvekkel, vagyis egyenrangú módon *közszociológiának* tekinthető mindegyik a szó normatív értelmében. Hangsúlybéli különbségek azonban vannak. Könnyen sérülhet például a függetlenség, illetve az autonómia elve a burawoyi közszociológia, illetve a kritikai szociológia esetében, amennyiben ezek hangsúlyozottan nem zárkoznak el attól, hogy vizsgálódásaik normatív elveket tartalmazzanak. Különösen így van ez, ha a tudományos munka tartalma erősen összefonódik valamilyen aktív mozgalmi tevékenységgel – mint például a gender studies esetében –, ha ez az összefonódás nem is konkrétan a tudós személyében, illetve valamilyen megrendelői viszonyban testesül meg. Sértheti továbbá a publicitás elvét, hogy a professzionális szociológia negyedébe sorolható munkák többsége rendszerint kisebb példányszámú és gyakran nehezen hozzáférhető kiadványokban, illetve lapokban jelenik meg. Ezek nyelvezete ráadásul gyakran nehézkes, illetve olykor bajosan követhető módszertani finomságai lehetetlenné teszik, hogy közérdeklődésre tarthatnak számot, ami persze hatványozottan igaz lehet például a hegeliánus alapokon nyugvó és habermasi módon újrafogalmazott kritikai szociológiára is. Ezek a munkák elvileg mindenki számára hozzáférhetőek, a gyakorlatban azonban csak egy meghatározott kisebbséghez jut(hat)nak el. Mindezek azonban, azt gondolom, valóban csupán hangsúlybéli különbségek.

Mit jelenthet azonban a közszociológia erősítésére való felhívás ebben a módosított értelmezési keretben?

Semmiképpen sem azt, hogy a közszociológiát azért kellene támogatni, mert a közszociológiai munkák tudományos értéke valamiképpen magasabb rendű lenne a nem közszociológiai társaikéhoz képest. A köztudomány lehet roppant silány, a nem köztudomány pedig érdekesítő és különösen inspiráló. A Saint-Simon-féle modell valójában nem mond semmit valamely munka tudományos értékéről, legfeljebb azt specifikálja, hogy miféle teljesítmények esetében jogosult számon kérni az általánosan elfogadott tudományos normákat. Ami persze nem kis különbség.

A köztudomány és a nem köztudomány jól megfér egymás mellett. Viszonyuk talán úgy is leírható, ahogy Burawoy ábrázolta az ő szociológiai negyedei közötti kapcsolatot: „organikus szolidaritás köti őket egymáshoz, minden típus a többivel való kapcsolatából nyer energiát, értelmet és képzelőerőt (Burawoy 2006: 50). A különböző részérdekek által inspirált tudo-

mány olyan területekre tereli a tudományos érdeklődést, amely talán fehér folt maradna, ha csupán a köztudomány létezne. A kormányzati egységek, piaci szereplők vagy éppenséggel civil társadalmi szerveződések által kezdeményezett tudományos vizsgálódás olyan speciális szükségleteket elégít ki, amely nélkülük kielégítetlen maradna. Minél sokrétűbb a tudomány kapcsolata a megrendelők változatos körével, annál nagyobb előnnyel kecsegtet mindkét együttműködő fél számára.

Mindazonáltal a köztudomány eszméje azt mondja ki, hogy a tudomány *közjósága*, amelynek termelését és elosztását nem lehet pusztán részérdekek mentén megszervezni. Mert ha így történe, akkor épp azok rekesztődnének ki eredményeiből, akik sohasem kerülhetnek a megrendelő pozíciójába, és akiket nem képvisel senki.

Hivatkozott irodalom

- Balogh István és Karácsony András (2000): Német társadalomelméletek. Témák és trendek 1950-től napjainkig. Budapest: Balassi.
- Berger, Peter (1992): Sociology: A Disinvitation? *Society* november–december: 12–18.
- Bognár Bulcsu (2007): „Vissza a gyökerekhez.” A kritikai szociológia és a szaktudomány megújulásának burawoyi víziója. *Replika* 60: 165–180.
- Braithwaite, John (2006): Közérdekű társadalomtudományt! *Replika* 54–55: 73–82.
- Burawoy, Michael (2006): Közérdekű szociológiát! *Replika* 54–55: 35–66.
- Calhoun, Craig (2006): A közszociológia ígérete. *Replika* 54–55: 83–90.
- Cohen, Jean L. és Andrew Arato (1992): *Civil Society and Political Theory*. Cambridge: The MIT Press.
- Dessewffy Tibor (2007): A szociológia szorgos anygala. Néhány gondolat Michael Burawoy közszociológiai programja kapcsán. *Replika* 59: 167–172.
- Etzioni, Amitai (2006): Megjegyzések közszociológusok számára. *Replika* 54–55: 91–96.
- Fleck Zoltán (2006): „Kritikai mérnökösödés.” *Replika* 54–55: 113–116.
- Hadas Miklós (2006): Sok hűhó semmiért. Burawoy esete a szociológiával. *Replika* 56–57: 229–244.
- Huszár Ákos (2008): Osztály és civil társadalom. A kritikai társadalomtudomány két irányzatáról. In *Modern szociológiai paradigmák*. Némedi Dénes (szerk.) Budapest: Napvilág, 99–152.
- King, L. Peter és Szelényi Iván (2004). *Theories of the New Class. Intellectuals and Power*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Lengyel György (2006): A szociológia integritásáért. Hozzászólás Michael Burawoy írásához. *Replika* 54–55: 105–112.
- Némedi Dénes (2000): Reflexiók a társadalomelméletről. Recenzió Balogh István–Karácsony András „Német társadalomelméletek. Témák és trendek 1950-től napjainkig” című könyvéről. *Szociológiai Szemle* (4): 117–124.
- Némedi Dénes (2005): *Klasszikus szociológia 1890–1945*. Budapest: Napvilág
- Némedi Dénes (2006): A civil társadalom és a társadalomtudományok. Megjegyzések Burawoy közszociológiai programjához. *Replika* 54–55: 97–104.
- Tardos Róbert (2007): Relevancia, közfigyelem és szakmaiság – szűk ösvények a mai szociológiában. A Burawoy-tézisek vitájához. *Replika* 58: 171–180.
- Saint-Simon, Claude-Henri de (1963): Egy genfi lakos levelei kortársaihoz. In uő. *Válogatott írások*. Budapest: Gondolat, 45–76.
- Scheiring Gábor (2006): Barbárok a nyitott kapuk előtt. A közszociológia és a késő modern fordulat. *Replika* 56–57: 217–228.
- Tittle, Charles R. (2006): A közszociológia arroganciája. *Replika* 54–55: 67–72.